

God in de Koran

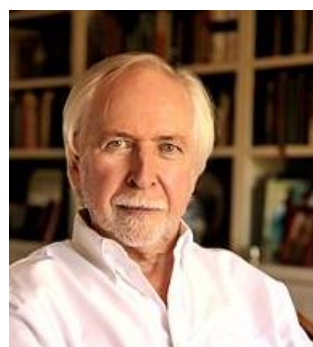
CCIV-lezing, Wilhelminakerk, 27 februari 2020

1 Insteek: de trilogie van Jack Miles

Jack Miles heeft zijn trilogie afgemaakt. Kort geleden verscheen het derde deel: *God in de Koran*. Ongeveer vijftien jaar eerder is het tweede deel verschenen: *Christus, een crisis in het leven van God*. De ondertitel verwijst naar het eerste deel, uit 1996: *God. Een biografie*.¹

- Met deze trilogie schreef Miles drie boeken over het godsbeeld in de heilige geschriften van de drie monotheïstische godsdiensten: eerst God in het Oude Testament (de joodse Tenach), vervolgens God in het Nieuwe Testament (het Evangelie) en tenslotte God in de Koran – in de volgorde waarin deze godsdiensten na elkaar zijn ontstaan.

Miles' tweede boek is heel wat dunner dan het eerste, en het derde weer heel wat dunner dan het tweede. Ook in stijl en inhoud. Het derde deel bevat bovendien uitgebreide stukken over God in het Oude en Nieuwe Testament, zodat het zeker niet alleen over God in de Koran gaat. Daar is ook niet gemakkelijk aan te ontkomen omdat veel verhalen in de Koran ook in de Bijbel voorkomen: vergelijken ligt dan voor de hand.

In de drie boeken volgt Miles dezelfde aanpak. Hij wil geen theologie bedrijven, maar theografie – een zelf gemaakt woord waarmee hij ons uitnodigt de heilige Schriften te lezen zoals we in een film of roman duiken. We schorten ons ongelooft op en volgen de tekst als een gebeuren waarvan we de geloofwaardigheid van binnenuit proberen mee te maken. Kritische vragen als 'Kan dit wel, is het zo gebeurd?' komen geleidelijk wel op, maar worden geparkeerd en kunnen na afloop (eventueel) besproken worden.

- Miles' 'literaire lezing' van de Koran kan allerlei *vooroordelen* wegnemen die veel westerse christenen over de Islam hebben. Om er een paar te noemen:

(1) De Koran is de Arabische versie van het Oude Testament

Zo dacht ik er als opgroeiende jongen over. Joden stonden naar mijn gevoel dichter bij moslims dan bij 'ons'. Maar er zijn grote verschillen tussen hun heilige boeken. Het Oude Testament is bv veel omvangrijker dan de Koran. Het Oude Testament is over een periode van meer dan duizend jaar geschreven, door mensen uit verschillende tijden; de Koran is in een periode van 23 jaar geschreven, en in feite nog veel korter, want in die 23 jaar schreef Mohammed op wat de engel Gabriël hem letterlijk als boodschap van God in een korter bestek heeft laten horen. Dit betekent dat het Oude Testament, hoezeer ook volgens joden en christenen Woord van God, door mensen is geschreven, en ook veel teksten bevat die *over* God gaan, terwijl in de hele Koran God zelf aan het woord is.

(2) Het godsbeeld van de Koran is gewelddadig

Dat is een beeld dat zich vooral de laatste decennia in het Westen heeft vastgezet. Wij zijn geschokt door terroristische aanslagen die nogal eens door radicale moslims gepleegd zijn, vaak met een sterk religieus motief. Christelijke en niet-christelijke schrijvers in Europa en Amerika zijn tot de overtuiging gekomen, dat er

¹ Voor dit deel kreeg Miles de Pulitzer-prijs. Miles schreef nog twee boeken over verschillende religies en hun ontstaan.

een innerlijk verband is tussen monotheïsme en geweld.² Zij zeggen: als er één God is, is dat een absolute heerser, voor alle mensen. Zijn wil is wet. Wie in deze ene God geloven willen, dat zijn wil gedaan wordt door iedereen: een gedrevenheid die in potentiële bron van geweld is. Miles noemt dit verband maar bespreekt het niet, hij geeft alleen de conclusie waar toe hijzelf gekomen is: 'Godsdienstig pacifisme komt voor, maar is niet kenmerkend voor de drie godsdiensten' (15). Jahweh in het Oude Testament is soms nog gewelddadiger, en willekeuriger, dan Allah in de Koran, bv als God koning Saul opdraagt om de Amalekieten uit te roeien, tot de vrouwen en kinderen en het vee toe. Is dat geen genocide? Of wat te denken van alle veroveringen in naam van God? Ook daarbij moeten we niet alleen naar de Islam, maar ook naar jodendom en christendom kijken. En als we denken aan staatsgeweld, bv politie, hebben ook christelijke staten doorgaans verdedigd, dat de overheid het zwaard niet tevergeefs draagt. Terwijl alle drie benadrukken dat onge-rechtvaardigd geweld uit den boze is. En dat God zijn mensen, en vooral de zwakken, beschermt, ook tegen vijanden.

(3) Allah is (te) streng

Allah is niet hardvochtig of grillig, maar doet wel voortdurend een ethisch appèl op mensen, dreigt hen met straf als zij ongehoorzaam zijn, en brengt die straf van meet af aan als ultieme straf, als dreiging van helle-vuur. Dat dit te veeleisend is komt ook omdat daarbij verondersteld wordt dat mensen kunnen doen wat God hen opdraagt. Als iets van God moet, kunnen mensen het, en dan móeten zij het ook; dan worden zij met recht beloond als ze het doen en gestraft als ze het niet doen. Vanuit de christelijke traditie gezien is dit een Pelagiaans mensbeeld. Pelagius, de grote tegenspeler van Augustinus, meende dat mensen robuust goed geschapen zijn en dat blijven als zij in zonde vallen. Net als Pelagius, gelooft de Islam niet in erfzonde, in een beschadigde natuur die van ouder op kind wordt overgedragen en tot allerlei kwalijk gedrag leidt dat niet zomaar afgeleerd kan worden.

Miles: tegenover de veeleisendheid van Allah staat wel dat Hij barmhartig is. Wie oprecht berouw toont, wordt vergeven. Elke Soera (hoofdstuk in de Koran) opent met: In de naam van God, de barmhartige, de ver-gevinggezinde. En zijn wij christenen ethisch niet te gemakkelijk geworden?

2 God volgens de Koran

Laten we nu zien hoe God zich in de Koran laat kennen. Hier volgen een paar steekproeven; uit de verhalen die Miles gekozen heeft, en die alle een parallel hebben in de Bijbel, kies ik er drie:

(1) Adam en Eva

Het paradijs hoeft niet op aarde gezocht te worden, want het was een hemelse tuin. Toen de eerste mensen gezondigd hadden, moesten ze vanuit deze tuin naar beneden, naar de aarde, om daar te tonen dat ze God

² bv de Duitse denker Peter Sloterdijk, *Het heilig vuur. Over de strijd van jodendom, christendom en islam* (vert. 2008).

toch gehoorzaam willen zijn.³ Wie gehoorzaam is, vervolgt de Koran, zal na zijn of haar dood opstaan. Dus al bij de zondeval wordt de opstanding in het vooruitzicht gesteld als beloning voor wie zich buigt voor Gods wil. In het Oude Testament komt opstanding pas helemaal aan het eind voor, en is niet het aardse bestaan op zich, maar de dood een gevolg van zonde. Anders dan in het Oude Testament (de mysterieuze slang, de proloog van Job), maar meer als in het Nieuwe (de verzoeking in de woestijn), is in de Koran Satan van meet af aan openlijk en sterk aanwezig.

Miles merkt op dat Allah, als Hij spreekt over de eerste mensen, vooral heel duidelijk is. Hij 'kijkt nergens van op, wat er ook gezegd wordt en wat er ook gebeurt. Je weet bij Hem veel beter waar je aan toe bent, Hij is op voorspelbare manier ethisch en bovenal barmhartig' (55). Dat werkt Miles ook uit naar een bredere typering. De Koran wil geen alternatief voor Nieuwe en Oude Testament zijn. In Mohammeds tijd en omgeving leefden allerlei christenen en joden, met hun eigen heilige schriften; Mohammed veronderstelde die in zijn specifieke oproep als bekend. Bijbelverhalen hoeven dus niet naverteld, er kan met een enkele opmerking naar verwezen worden, en met zo'n opmerking (bv over Adam en Eva) wordt dan meestal een interpretatie van het verhaal door joden en christenen rechtgezet. Deze interpretaties zijn in de eeuwen tussen de afronding van hun Boeken en het optreden van Mohammed ontstaan. Allah schept duidelijkheid in de vele latere lezingen van zijn eerder gegeven openbaringen (aan David, aan Mozes, aan Jezus), en biedt zo de laatste, duidelijkste openbaring. 'Zo moet je dit verhaal of dat gebeuren begrijpen. Zo moet je leven. Dat is de weg'.

(2) Abraham en zijn zoons

Ook in de Koran speelt verkiezing een belangrijke rol (zie Miles, 113). Abraham (Ibrahim) wordt verkoren tot eerste profeet. Dat had ook iemand anders kunnen zijn, maar Allah koos Abraham. Hij koos hem tot profeet: dat woord komt in het Oude Testament ook voor, maar heeft in de Koran een ruimere betekenis: profeet is ieder mens die door God gestuurd wordt om een groep mensen, concreet meestal zijn familie of eigen volk, weer tot onderwerping aan de ene God te brengen. Gods keus voor Abraham is niet willekeurig. Toen hij nog in zijn geboorteland leefde was Abraham een beeldenstormer; op een dag sloeg hij de afgodsbeelden stuk die in de winkel van zijn vader of oom verkocht werden. Ik hoorde dit verhaal, dat niet in Genesis voorkomt, voor het eerst in de kinderbijbel van Karel Eykman.⁴ Abraham gelooft in één God, dat geloof wordt zijn missie. 'Abraham was jood noch christen, maar hij had het ware geloof, hij heeft zich onderworpen en behoorde niet tot de afgodendienaars' (Koran 3:66).

Dat blijkt het sterkst op het meest dramatische moment van zijn leven. Abraham krijgt van God de opdracht zijn zoon te offeren. Deze zoon is in de Koran zijn oudste zoon, Ismaël. Een jongen of jongeman die van begin af aan in Gods opdracht gekend wordt en daarmee ook zelf instemt. 'Als God het wil, zal ik sterven'. Uiteindelijk blijkt het een test, God wil het niet, Hij wil dat er een lam geofferd wordt. Omdat vader en zoon zich onderwierpen aan God, omdat zij dus goede *moslims* zijn (147), krijgt Abraham nóg een zoon: Isaak. Dit gebeuren wordt door moslims in het jaarlijkse Offerfeest herdacht, als afsluiting van de pelgrimage (*hadj*).⁵

(3) Maria en Jezus

Maria is de enige vrouw die in Koran bij name genoemd wordt; en die in de Koran ook veel meer genoemd wordt dan in het Evangelie. Maria (Maryam in het Arabisch, Mirjam in het Hebreeuws) is maagd, in beide betekenissen van het woord: zij heeft een onberispelijk karakter en zij is zonder tussenkomst van een man

³ Hiermee is het aardse leven is in feite een penitentiare omgeving, en een test. Zo dacht kerkvader Origenes, de grote Egyptische theoloog vóór Arius (zie bij noot 23-24), er eigenlijk ook over. Zijn visie werd door de kerk veroordeeld.

⁴ De kinderbijbel heet *Woord voor woord* (1976). Eykman kan het ook uit oude joodse bronnen hebben geput.

⁵ De beroemde filosoof Kierkegaard heeft in *Vrees en beven* (oorspr. Deens, 1843) een dozijn mogelijke interpretaties van het mysterieuze verhaal van Isaacs offer in de Bijbel (Genesis 22) gegeven. Hij kwam er niet uit. Allah geeft een eenvoudige, duidelijke uitleg.

zwanger. Ik ben met mijn woord en geest tot haar gekomen, zegt Allah. Maar Maria is *niet* de moeder van God. Zo werd zij wel genoemd in de Oosters-Orthodoxe kerken vanaf de derde eeuw. In de zevende eeuw lag Arabië nog in de invloedssfeer van het Oost-Romeinse keizerrijk dat vanaf de vierde eeuw officieel christelijk was. In kerken kon je iconen zien met Christus als *pantocrator*, als almachtige schepper, en met Maria die door vele gelovigen bijna nog meer vereerd werd. Dat stootte Mohammed zeer tegen de borst. Miles, van afkomst katholiek, spreekt hierbij van een ‘proto-protestants radicalisme’ in de Islam (233).⁶

Jezus (Isa) is een heel bijzonder mens, misschien wel de meest bijzondere. Van jongs af aan blijkt hij heel goed te beseffen wie en wat hij is. Miles zegt dat hij in de Koran al vanuit de wieg een soort inaugurele rede hield. Net als andere profeten krijgt ook Jezus een speciale openbaring van God. Dat is het Evangelie.⁷ Hij wordt geroepen om de Messias voor zijn volk te zijn. Zijn taak is Israël weer te leren bidden en te leren omzien naar armen en behoeftigen. Die taak voert hij op volkomen wijze uit. Jezus is dus niet gekomen om mensen te verlossen van zonden (dat is helemaal niet nodig), bv om de straf op hun zonden te dragen en daarvoor zijn leven te geven. Volgens de Koran is Jezus niet gekruisigd (maar iemand die op hem lijkt). Jezus is in de hemel opgenomen. Hij is dan ook niet opgestaan. Hij zal nog wel terugkomen. Op deze wijze maakt Allah, na alle vertekeningen, door joden én christenen, van wat er in de laatste dagen van Jezus’ leven zou zijn gebeurd, duidelijk wat er gebeurd is. Israël heeft zijn Messias niet aanvaard, maar Allah heeft het complot van de joden tegen Jezus verijdeld (250).

3 God is één

(1) De Koepel van de Rots

Laat ik toespitsen op één aspect van het godsbeeld in de Koran, het belangrijkste. Ik doe dat met behulp van een inscriptie op de voor christenen bekendste en voor moslims op twee na heiligste moskee: die van de rotskoepel in Jeruzalem. De bouw

van deze achthoekige moskee kwam klaar in 692, zestig jaar na de dood van Mohammed. Islamitische legers hadden in hoog tempo grote gebieden in de Middellandse Zee-regio veroverd, waaronder Palestina dat tot het christelijke Oost-Romeinse rijk behoorde. Op de plaats van de oude joodse tempel, de plaats die door de christenen leeggelaten was, werd een moskee neergezet met aan de buiten- en binnenkant een belijdenis, een statement die tegelijk een provocatie is:

In de naam van God, de Barmhartige, de Vergevingsgezinde. Er is geen God behalve God, Hij alleen; Hij heeft geen partner. Soevereiniteit behoort Hem alleen, Hij alleen is te prijzen, Hij geeft leven en neemt leven, Hij heeft macht over alles. [...] De Messias Jezus, zoon van Maria, was alleen een apostel (gezondene) van God en zijn woord, dat Hij over Maria liet komen, en een geest van Hem. Geloof dus in God en zijn apostelen en zeg niet 'Drie'. Stop daarmee! Dat is beter voor jou. God is één godheid, Hij staat boven het hebben van een zoon. // Zeg: Hij, God, is één, God is eeuwig, Hij verwekt niet noch werd Hij verwekt, en er is geen gelijke aan Hem. [...] Hij heeft geen zoon genomen en geen deelgenoot in zijn heerschappij.

⁶ Maria wordt in de Koran ‘zuster van Aaron’ genoemd. Opmerkelijk, want christenen denken meestal dat zij van David afstamt, uit de joodse stam van *Juda*. Maar volgens het evangelie van Lukas stamt *Jozef* uit *Juda*; Maria is bloedverwante van Elisabeth (1:36) en Elisabeth is ‘een dochter van Aaron’ (Luk 1:5), zij komt dus uit de stam van *Levi*. Miles merkt dit niet op, maar op dit punt staat de Koran dichter bij de Bijbeltekst dan veel christelijke uitleg. Niettemin legt de Koran weinig of geen nadruk op het joodse karakter van Maria.

⁷ Het evangelie zoals het in de Bijbel staat is niet het Evangelie van Jezus Christus, door hem geschreven of gedictieerd.

(2) Kernpunt van de Koran

De inscriptie in koepelmoskee drukt de kernbelijdenis van de Islam uit: God is één, er is maar één God. Mohammed groeide op in centraal Arabië waarin allerlei stammen waren die elk hun eigen god hadden. Hij zag de gevolgen daarvan, ook op sociaaleconomisch vlak. Eén God moet vereerd worden, Hij alleen. Daar lag de kern van Mohammeds ijver, hij streed vooral tegen het polytheïsme (veelgodendom).⁸ Christenen beweren wel dat zij monotheïsten zijn, maar onder hen, zeker zoals zij in de zevende eeuw met het Evangelie omgingen, bespeurde Mohammed een afgezwakte of veredelde vorm van polytheïsme. Christenen geloven toch in God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest (en ook nog in Maria als een soort Godin)?

Volgens Miles is het grote thema van het Oude Testament: vruchtbaarheid. Denk maar aan Abraham: hoe een oud man als hij toch nog een zoon, een eigen zoon kreeg. Maar in de Koran wordt een ander thema centraal gesteld: wat of wie vereert je als mens? En hiermee wordt in feite de bijl aan de wortel van vruchtbaarheid gelegd: er is geen familieband tussen God en mensen (60). Tot moderne lezers gezegd: ‘de harde kern van de Koran is: jij bent God niet, jij bent niet Gods zoon, je bent niet Gods dochter, alleen God is God’ (61).

Het gaat hier om een halszaak: in de Islam is er eigenlijk maar één doodzonde (*sjirk*): dat je iets of iemand zo nauw met God verbindt dat Zijn eenheid erdoor wordt aangetast (63).⁹ In de Koran vraagt Allah aan Jezus, zoon van Maria: ‘Hebt u tegen de mensen gezegd: Neem mij en mijn moeder als twee goden in plaats van God?’ Jezus antwoordt: ‘Lof zij aan U, het zij verre van mij dat ik iets zou zeggen waartoe ik niet gerechtigd ben’ (Sura 5: 116, zie Miles 231). Kennelijk hebben christenen na Christus, en vooral na de eerste christelijke keizer, Constantijn, Jezus (en Maria) vergoddelijkt. Zo denken vrijzinnige christelijke theologen er ook over (bv Berkhof of Kuitert).¹⁰ Volgens de Koran zullen zij daarvoor in het laatste oordeel zwaar gestraft worden.

Deze ontkenning van familiebanden in God en tussen God en mensen, heeft als consequentie dat ook voor mensen de familieband niet beslissend is voor het horen tot Gods volk. Dat volk, de gemeenschap van gelovigen (*umma*), is in principe en principieel wereldwijd. Hiermee komt de Islam dicht bij het christendom. Ook bij Jezus en de eerste christenen speelt afkomst geen rol, merkt Miles terecht op, en nog steeds is volgens het christendom ‘afkomst niet allesbepalend’ (104). ‘Mijn moeder en broers zijn zij die de wil van God doen’, zegt Jezus. Net als moslims zijn christenen op de hele mensheid gericht.¹¹ In Miles’ woorden: ‘Toewijding aan God is belangrijker dan toewijding aan je familie’ (117). Deze universele inslag brengt ook een opwaardering van menselijke individualiteit met zich mee. Volgens de Thora wordt de ongerechtigheid van de vaders bezocht aan de kinderen tot in het derde en vierde geslacht, volgens een profeet als Jeremia straft God de kinderen alleen vanwege hun eigen zonden. In het christendom wordt dit laatste van meet af aan beaamd (hoewel ook daar de volksgedachte er weer ingeslopen is). In de Koran is het vanaf het begin duidelijk: Niemand zal gestraft worden om zonden van anderen, bv je vader of je grootmoeder.

(3) Monotheïstisch christendom?

Met zijn kernboodschap legt de Koran christenen het vuur wel aan de schenen. Zijn jullie met het geloof in een mens die ook God is geen afgodendienaars, mensen die iets uit de schepping als goddelijk beschouwen? En geloven jullie eigenlijk niet in drie goden?

⁸ Moslims botsen het heftigst met atheïsten (Westen) en hindoes (India). De Hindoe-wereld is vol goden.

⁹ Een doodzonde is een zonde die tot de hel leidt als ze niet voor het sterven berouwd wordt – net als bij katholieken.

¹⁰ Voor hedendaagse vrijzinnigheid zie bv Rick Benjamins & Jan Offringa, *Liberaal christendom* (2015).

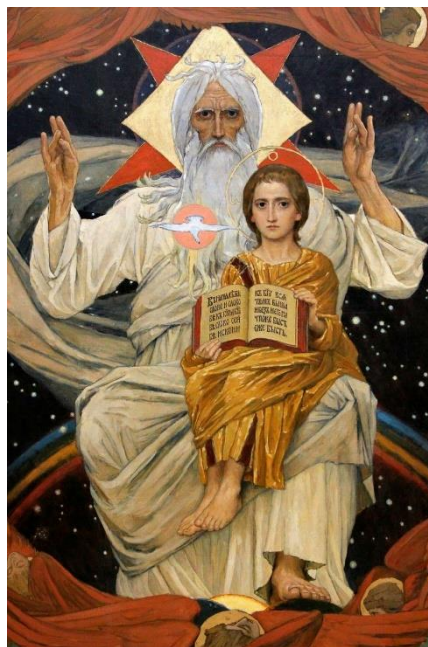
¹¹ Op een eerdere avond van het CCIV heb ik uitgelegd waarom dit m.i. ook voor het Oude Testament geldt. Die lezing is uitgewerkt terug te vinden in mijn artikel ‘Volk van God. Een misvatting in vervangingstheologie en in de verwerping ervan’, in: *Tijdschrift voor theologie* 59, no. 1 (2019): 20–34.

• Op zich geen onbegrijpelijke veronderstelling! Kijken we naar twee representatieve afbeeldingen van het orthodoxe christelijk geloof, beide gekozen uit dat deel van de christelijke kerk dat de erfgenaam is van het christelijke Oost-Romeinse rijk, de Russisch-orthodoxe kerk.¹² Beide zijn afbeeldingen van de drie-enige God:

Op zijn bekende icoon (begin 15^e eeuw) beeldt Andrej Rublev Vader, Zoon en Geest uit als drie engelachtige figuren die rond een tafel zitten. Dat rode brokje in de kelk is de schepping. God in drie welonderscheiden gestalten: wat weerhoudt ons ervan hier niet aan drie Goden te denken? Het oorspronkelijke verhaal waaraan deze voorstelling ontleend is, Genesis 18, vertelt van drie 'mannen' (zo staat het in het Hebreeuws) die de oude Abraham bezoeken en de geboorte van een zoon aankondigen. De vroege kerk zag daarin een verschijning van de Triniteit incognito.

Op een fresco van Victor Vasnetsov in de kathedraal van Kiev (midden 19e eeuw) zien we de Drie-enige op een andere, ook in het Westen bekend geworden manier. Daar zit God de Vader met zijn zoon op schoot, en tussen Hen beiden de Heilige Geest als duif. Dat christenen in één God geloven komt hier sterker tot uiting. De Zoon is de Vader in het klein en de Geest is niet een eigen persoon, maar de band van hun liefde. Toch zou ook dit beeld van God ondenkbaar zijn in de Koran. 'God heeft geen partner in zijn heerschappij, Hij heeft geen zoon.'

Als u het mij vraagt stelt de Koran terecht, dat het geloof in het God-zijn van Jezus geleid heeft tot geloof in de drie-eenheid van God. Want als we het getuigenis van het Nieuwe Testament volgen, hebben een aantal joden – uitgerekend joden, die net als moslims niets willen weten van een familieband tussen God en mensen – in Jezus meer dan een mens gezien: een manifestatie van God, en dan niet van een aspect van God,

¹² Het Oost-Romeinse rijk werd steeds kleiner onder moslim-aanvallen, maar wist 800 jaar lang stand te houden, tot Constantinopel in 1453 eindelijk veroverd werd. Tegen die tijd waren de vanuit Constantinopel gestichte dochterkerken in Oost-Europa tot bloei gekomen. Voor de historie van de voor ons thema meest beslissende eeuwen zie Wim Burg, *De vierde eeuw. Of hoe het christendom staatsgodsdienst werd* (2011) en *De lange zevende eeuw. Of hoe christendom en islam de macht verdeelden* (2014).

maar van God zelf, van zijn persoon.¹³ Volgens de evangeliën is aan Jezus geen openbaring gegeven, zoals aan de profeten in Israël; de verklaring hiervan werd geleidelijk duidelijk: Jezus *is* de openbaring van God. Hij spreekt niet namens God, in hem spreekt God zelf, maar als mens. Gaan we dit geloven, dan moet er in God zelf een relatie zijn van Hem als mens en Hem als almachtige schepper, van Hem ‘als zoon’ en Hem ‘als vader’. Zo worden we op het spoor van God als Triniteit gezet.

Maar wat is dan de Triniteit die zo in beeld komt? In de manier waarop de Koran over God en zijn partner of zoon spreekt, zijn onmiskenbaar echo's te horen uit christelijke, kerkelijke formuleringen, maar uit hun eigen verband gehaald. Om dat aan te geven moet ik eerst iets zeggen van de wijze waarop de triniteitsleer, zoals die uitgewerkt is vanaf het eerste kerkelijke concilie (Nicea, 325, door keizer Constantijn bijeen geroepen). Wel werd – met recht – gezegd dat Jezus, naar zijn goddelijke afkomst echt helemaal God is, en niet een halfgod, niet God half, niet één miniem aspect van God. Maar daar werd bij gezegd dat Jezus als Zoon van God met de Vader de ene God is, die al tot Mozes gezegd heeft: Hoor Israël, uw God is één en enig. God wilde niet dat er een beeld van Hem gemaakt werd om dat te vereren – omdat Hij zelf zijn eigen beeld wilde aanreiken, een beeld even levend als Hijzelf. Als Jezus een mens is die Gods Zoon is maar als Zoon één met de Vader, wat kan dan bedoeld zijn met Gods drie-enige karakter?

- Ik maak nu even een sprong in de tijd, naar het antwoord van de meeste huidige theologen op deze vraag. Zij zeggen: Vader, Zoon en Geest vormen een Gemeenschap van drie volmaakte personen, die met elkaar de wereld geschapen hebben. Eén van Hen is mens geworden. Dit wordt wel de sociale triniteitsleer genoemd. Eén van de sterkste motieven voor deze visie op Gods triniteit ligt in het Westerse verweer tegen onvrijheid en ongelijkwaardigheid. Als er maar één God is, is Hij de Alleenheerser die alles bepaalt – is dat geen tirannie? Een Alleenheerser die bovendien eenzaam is – hoe kan Hij dan volmaakt zijn?

De ‘sociale’ triniteitsvisie vertegenwoordigt echter niet de hoofdstroom van de christelijke traditie. Van Augustinus, de grote kerkvader, tot en met Karl Barth, de grote protestantse theoloog uit de vorige eeuw, is bijna unaniem gezegd dat de Drie-ene de ene en enige volmaakte geest is, dus in feite één niet-fysieke Persoon. Zo gezien staan we als christenen in ons godsbeeld dicht bij moslims (en gelovige joden), en moet ons gesprek niet over polytheïsme of monotheïsme gaan, maar over het karakter van de enige volmaakte niet-lichamelijke persoon. Het belangrijkste verschil met de Islam is dan, dat christenen geloven dat deze Persoon zich geïncarneerd heeft; dat Hij zichzelf in een mens onder mensen heeft begeven.

Is God als enige volmaakte persoon noodzakelijk dictatoriaal en eenzaam, zoals ‘sociale trinitariërs’ geloven? Welnee, juist een volmaakte persoon kan vrijheid geven, Hij laat anderen met hun eigen vrijheid er zijn. Kan de volmaakte persoon die alles in zijn hand heeft zich niet incarneren, zoals moslims menen? Dat kan Hij als Hij nederig van hart is – zoals Jezus. Hij die op de troon zit, komt ook van de troon. Als het erop aankomt heeft geweld, zelfs gerechtvaardigd geweld niet Zijn zegen.¹⁴ Het past ons alleen maar om God, de ene ware God te gehoorzamen; maar deze God is zelf onder ons gekomen om de houding van onderwerping, van gehoorzaamheid te transformeren tot een houding van kindschap. Onze Heer wil onze Vader zijn, Hij wil ons tot broeders en zusters van Christus maken, Hij zoekt onder ons de bruid van zijn Zoon.

Bovendien kunnen we ook als het gaat om de incarnatie dichter bij moslims (en gelovige joden) staan dan vanuit christelijke orthodoxie mogelijk lijkt, zonder tot een vrijzinnige (liberale) visie op Jezus te komen. Moslims huiveren van een halfgod, maar ook van een Godmens of mens-God. Al blijven in de orthodox-christelijke ‘tweenaturenleer’ God en mens ‘onvermengd’¹⁵, deze leer brengt beide toch op een bijna hybride wijze

¹³ Zie bv Joh1 waar driemaal gesproken wordt over *één of meerdere getuigen* van ‘het Woord dat vlees geworden is’.

¹⁴ Jezus zegt: ‘Wie het zwaard opneemt, zal door het zwaard vergaan’.

¹⁵ Op het concilie van Chalcedon (451) werd de geloofsbelijdenis van Nicea begripsmatig samengevat: Christus is één persoon met twee naturen, de goddelijke en de menselijke. Deze twee naturen zijn in hem ‘onvermengd en ongescheiden’. Dit laatste omdat ze naturen van één goddelijke persona zijn, de tweede persona van de drie-ene God.

samen. Dat werd meestal zo uitgelegd, dat Jezus, die als eeuwige Zoon van God Gods natuur al heeft, de menselijke natuur erbij neemt.¹⁶ Maar strikt genomen is Jezus alleen de *mens-geworden* God, het *vleesgeworden* Woord.¹⁷ Jezus heeft een menselijk lichaam en een menselijke ziel/geest; hij wil met een menselijke wil. Dus als er bij Jezus al sprake is van een tweede persoon in relatie tot God, een tweede 'iemand die zelf kan willen', dan alleen als mens, zoals elk mens zelf kan willen, ook in relatie tot God. *In* God zijn er geen twee of drie personen, dus meerdere 'iemanden elk met een eigen wil'.¹⁸ God, die geest is, de enige volmaakte geest, heeft één wil. Als mens met een menselijke wil is Jezus de incarnatie van God, en zo een persona van de ene allerhoogste persoon. Op deze wijze is ook de eenheid van God gewaarborgd.

Uit de discussie¹⁹

(1) Miles zegt: 'Ik geloof dat het in het Oude Testament, het Evangelie en de Koran wel degelijk om dezelfde God gaat' (26). Dat ben ik met hem eens, het gaat in de drie religies om de ene God, schepper van mensen, Heer van hemel en aarde, Hij die onafhankelijk bestaat en alles draagt met het Woord van zijn kracht. Maar dit wil nog niet zeggen dat ik de drie Heilige Schriften gelijkwaardig acht; dat in de drie Boeken 'verschillend maar even goed' over onze God gesproken wordt.

Dat is te illustreren met de bekende *gelijkenis van de ring* waarmee Miles eindigt. Het is een laatmiddeleeuwse legende die door de Duitse schrijver G.E. Lessing beroemd is gemaakt. Lessing (eind 18^e eeuw) schreef in een tijd dat Europa zich ontworsteld had aan 130 jaar godsdienstoorlogen en tot de overtuiging was gekomen dat vrede onder mensen niet gebouwd kan worden op religieuze overtuigingen. In West-Europa hadden katholieken protestanten en protestanten elkaar vervolgd, en in Oost-Europa hadden beide gestreden tegen moslims.²⁰ Hoe te ontkomen aan dit religieuze geweld? Lessing schrijft een toneelstuk dat speelt in Jeruzalem, in de tijd van de kruistochten. Een jood spreekt met een sultan en een Oosters-orthodoxe aartsbisschop over de vraag welke religie de ware is. De jood, de wijze Nathan, komt met een parabel.

Er was een koning die zijn einde voelde naderen. Hij had drie zonen van wie hij evenveel hield. Aan wie zou hij de koningsring geven, het teken van zijn macht? Welke zoon zou de troon krijgen? Hij kon niet beslissen, ging naar een goudsmid in de stad en liet van zijn ring twee exacte kopieën maken. Toen hij op zijn sterfbed lag, gaf hij elk van zijn zonen een ring. Zodra vader de laatste adem uitgeblazen had brak de ruzie onder de zonen los. 'Ik ben zijn opvolger, ik heb zijn ring.' 'Nee, ik ben het.' Twee ringen moesten nepringen zijn, namaak; maar hoe grondig ze ook onderzocht werden, ze bleken naar samenstelling en vorm niet te onderscheiden. En zo bleef er maar één manier waarop een zoon kon bewijzen dat hij de ware opvolger van zijn vader was: door zijn daden. En dat bewijs kan alleen door het hele leven geleverd worden. —Zo is het ook met de drie godsdiensten en de ene God, besluit Nathan. De ware gelovige zal dat in zijn daden moeten bewijzen. Daden niet van macht en geweld, maar vooral van liefdadigheid en recht. Aan het eind van de tijd zal duidelijk zijn wie tot het einde toe de enige Koning waardig was. Die krijgt de kroon.

Het is duidelijk dat Miles veel sympathie voor deze zienswijze heeft, al wil hij de ogen niet sluiten voor de significante verschillen tussen, en de onvolkomenheden van, de drie religies. Hij spreekt van een 'langdurige

¹⁶ *Christus* is eigenlijk geen naam, maar een titel; een titel van Jezus. 'Christus' is de Griekse vertaling van 'Messias' dat 'gezalvde' betekent en verwijst naar Jezus als leider en verlosser, allereerst van Israël, zoals de Koran ook zegt.

¹⁷ Vgl. 1Tim 2:5, Fil 2:7. Strikt genomen zegt de orthodoxe visie dat het enig goddelijke in Jezus als mens zijn persona is.

¹⁸ Het klassiek-christelijke 'persona' betekent iets anders dan het moderne 'persoon'. Meer als het Engelse *persona*.

¹⁹ De discussie werd opgeluisterd door de inbreng van Mohammed, een jonge moslim die door Jan Willem Henfling op persoonlijke titel uitgenodigd was. Met dank aan zijn vrijmoedige vragen en uitleg!

²⁰ De islamitische turken, de Ottomanen, die in 1453 Constantinopel hadden ingenomen, veroverden daarna Griekenland en de hele Balkan en stonden meermaals voor de poorten van Wenen (1529, 1683).

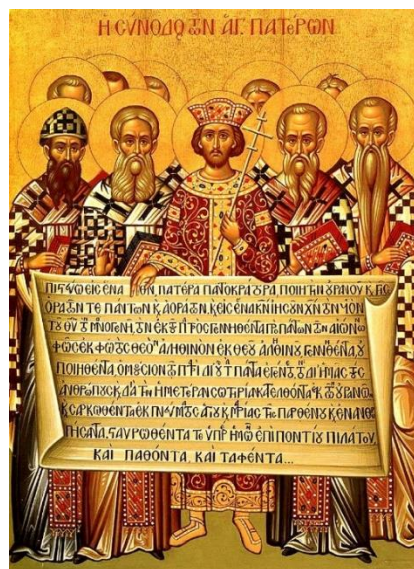
verdraagzaamheid', die eigenlijk door elk van de drie godsdiensten voorzien wordt, tot God met een laatste oordeel over de hele geschiedenis komt.²¹ Zelf ben ik het met onze moslimgast Mohammed eens, die na de discussie opmerkte dat de ringparabel ook misleidend is. Waarom laat de vader er twee ringen bij maken? Er is maar één koning. Trouwens, zijn de drie religies werkelijk niet te onderscheiden? Ze vertonen forse verschillen, zelfs tegenstellingen. Christendom en Islam hebben veel gemeen, maar op kernpunten moet er ook gekozen worden: wie doet God meer recht? Zeker, dat is allereerst een vraag aan ons handelen, maar het is ook een vraag aan ons denken: welke visie doet God dáarin meer recht? Daarom is het goed en nodig om naast een stem als Miles ook tegenstemmen te horen. Zoals in Nederland de stem van Hannah Kohlbrugge; zij was hoogleraar Arabische taal- en letterkunde die jarenlang in Iran gewoond heeft.²² Of in Amerika de stem van Nabeel Qureshi, een gedreven moslim die intens zocht en overtuigd door *evidence* christen werd.²³

(2) In verschillende Islamitische gebedsteksten vind je een karakterisering van God die veel hedendaagse christenen bevreemdt. God wordt de Schepper en Heer genoemd 'die niet verwekt en niet verwekt wordt.' Waarom is dit zo belangrijk voor moslims? Het is zelfs een belijdenispunt, iets dat zij zichzelf dagelijks voorhouden om het niet te vergeten. Wanneer we deze uitdrukking in de tijd van Mohammed en de eerste moslims plaatsen, wordt veel hiervan begrijpelijk en ontdekken we, dat we als christenen heel wat vergeten zijn, tot onze eigen beschaming.

Zoals al opgemerkt: in veel 'heidense' religies verwekken goden kinderen, bij elkaar en ook bij mensen (zoals Hercules volgens Griekse mythen). Met dit heidendom heeft het Oude Testament gebroken. Er is maar één God en al het andere wordt niet uit Hem geboren maar door Hem gemaakt. Nu hebben christenen officieel verklaard dat Jezus als mens door de Heilige geest bij Maria verwekt is. En dat Hij bovendien als God uit God geboren is. Als Vader verwekt God, als Zoon wordt Hij verwekt. We kennen het vast nog wel, uit de belijdenis van Nicea-Constantinopel: 'Geboren vóór alle eeuwen, God uit God en Licht en Licht'.

*Ik geloof in één God de almachtige vader
Schepper van hemel en aarde,
van al wat zichtbaar en onzichtbaar is.*

*En in één Heer, Jezus Christus,
eniggeboren Zoon van God,
vóór alle tijden geboren uit de vader.
God uit God, licht uit licht,
ware God uit de ware God.
Geboren, niet geschapen,
één in wezen met de vader,
en door wie alles geschapen is.
Hij is voor ons, mensen, en omwille
van ons heil uit de hemel neergedaald.
Hij heeft het vlees aangenomen
door de heilige Geest uit de Maagd Maria
en is mens geworden. [...]*

Credo van Nicea-Constantinopel (381)

²¹ Hierin staat Miles dicht bij Karin Armstrong (zie vooral haar boek *Een geschiedenis van God*, oorspr. Engels 1993) en bij Hans Küng (zie zijn trilogie over de drie religies, het derde deel heet: *De Islam. De toekomst van een wereldreligie*, oorspr. Duits 2004).

²² Zie vooral haar bundel *De Islam aan de deur. Op zoek naar een antwoord* (2004).

²³ Zie zijn *Seeking Allah, finding Jesus* (2014) en het vervolg daarop, *No God but God* (2016). Beide boeken zijn in het Nederlands vertaald.

Deze manier van zeggen moest aanstoot gegeven hebben – al onder christenen zelf. Bekend is dat in Egypte, waar later de Islam vaste voet kreeg, een christelijke priester, Arius, verdedigde dat God absoluut één is en dat *al* het andere niet meer dan zijn schepping, zijn maaksel is. Christus is dus niet uit God geboren – waarmee God zelf Vader werd – maar door God geschapen, als de eersteling van zijn schepping, de kroon op zijn werk. Christus verscheen ergens in de geschiedenis, hij was daarvoor dus al geschapen, maar hij was niet eeuwig, want dat is God alleen. De baas van Arius schrok van deze uitleg en wist op het concilie van Nicea de meerderheid van bisschoppen achter zich te krijgen. De visie van de Arianen werd veroordeeld, maar verdween niet meteen: nog tientallen jaren bleef zij sterk aanwezig in het oostelijke Middellandse zeegebied.²⁴ Uiteindelijk won de visie van Nicea. En ook later is het Ariaanse, ik zou bijna zeggen ‘islamitische’ godsbeeld teruggekomen, onder meer in de Nederlandse vrijzinnigheid die eveneens meent dat Jezus niet (ook) God was, maar alleen maar mens, zij het een heel bijzonder mens.

Tegen deze achtergrond wordt duidelijk dat de orthodoxe visie op God een pittige taak had: uitleggen dat de triniteit niet een terugval in heidendom is, maar een verrijking, een verdieping van het Bijbelse, allereerst Oudtestamentische monotheïsme.²⁵ In de orthodoxie is elke vorm van theogonie afgewezen: de voorstelling dat Goden Godenzonen verwekken, dat er een godenfamilie zou zijn.²⁶ In de triniteitsleer wordt het woord *generatio* (voortbrengen) voor de relatie tussen God de Vader en God de Zoon weliswaar gebruikt, maar niet in de letterlijke betekenis van verwekken of baren. Door dit genereren ontstaat dus niet een tweede God; het is een beweging, een zelfprofilering binnen de ene God, die één volmaakte geest is. Zoals onze geest gedachten genereert en daarmee een zelfbeeld, een omvattend beeld van wie wij zijn en wat we willen doen en zijn, zo genereert God in zijn volmaakte geest een omvattend beeld van wie Hij is en wat Hij wil zijn en doen.²⁷ Natuurlijk, volgens christenen is een centraal gegeven in dit zelfbeeld van God, dat Hij mens wil worden. Daartoe besluit Hij in zijn eeuwigheid, het hoort dus voor altijd bij Hem ook al wordt het in de tijd gerealiseerd. Dit zelfbeeld en de uitvoering daarvan kan Gods zoon genoemd worden, het is een beeld dat echt uit God zelf en in God ‘geboren is’. Maar het kan evengoed of nog beter ‘Woord van God’ genoemd worden, zoals in het evangelie van Johannes: ‘In het begin was het Woord’, met een verwijzing naar het scheppingsverhaal; ‘en het Woord was bij God, het was God, en het is [...] vleesgeworden’.

(3) Zijn er ook verschillende godsbeelden in de Islam, zoals ze in het christendom ontstaan zijn? –Ook de Islam heeft een orthodoxie ontwikkeld en dus bepaalde andere zienswijzen afgewezen. Toch is de Islam van meet af aan praktischer ingesteld als het christendom, in dit opzicht meer verwant aan het jodendom. Een uitgewerkte leer, waaraan ziel en zaligheid verbonden wordt, is een typisch westers, christelijk verschijnsel. Er is wel een bloeitijd van islamitische theologie en filosofie geweest, kort na de vestiging van het enorme moslimrijk van Cordoba tot Bagdad (van 9^e tot 12^e eeuw). Ook daar zie je dat grote theologen het grondig met elkaar oneens kunnen zijn. Om een voorbeeld te geven: Al Ghazali (11^e eeuw), die ongeveer voor de islamitische theologie is wat Thomas Aquino voor de katholieke theologie is, werd fel bestreden door Ibn Rushd (12^e eeuw), die je de islamitische Spinoza zou kunnen noemen; zo fel, dat hij door de geestelijke leiding van zijn land verbannen werd.²⁸

²⁴ En later onder volken in de Balkan, die vanaf de 5^e eeuw het West-Romeinse rijk onder de voet liepen.

²⁵ ‘Heidenen’ zijn volgens het Oude Testament de volken buiten Israël, buiten de geschiedenis die God vanaf de roeping van Abraham met zijn kinderen gegaan is. ‘Heidens’ is: niet levend met/vanuit Gods openbaring en Thora.

²⁶ Theogonie was in de oudheid een gebruikelijke voorstelling niet alleen in Griekse mythen (Zeus en zijn familie op de Olympus), maar ook bv bij gnostici, een stroming die in de vorige eeuw opnieuw veel aanhangers gekregen heeft.

²⁷ Daarom heeft de ene volmaakte persoon twee volmaakte persona’s. De Heilige Geest is de derde Persona van God.

²⁸ De meer bekende Latijnse naam van Ibn Rushd is Averroës. Hij woonde in Andalusië (Zuid Spanje, dat tot 1492 Islamitisch was). In de Middeleeuwen kwam de Arabische cultuur eerder tot bloei dan de christelijke. In beide vond een ‘renaissance’ van de Oudheid plaats in nieuw, gelovig licht.

De Islam heeft net als het christendom een kerncredo, een geloofsbelijdenis die bij alle nationale en culturele verschillen een gemeenschappelijke identiteit aan alle gelovigen geeft. Dat credo is in de Islam korter, eenvoudiger dan in het christendom en wordt ingescherpt door de praktische discipline van het dagelijkse gebed (dat met het hele lichaam uitgevoerd wordt). In dat credo staat de zinswending over God 'die niet verwekt noch verwekt wordt'. Bij alle verschillen die in de loop van de geschiedenis naar voren zijn gekomen, beseffen moslims dat zij één wereldwijde gemeenschap vormen, die zich uitstrekt van de eerste tot de laatste mens, tot ieder die zijn Schepper wil erkennen. Maar dat is een besef dat ook diep in het christendom verankerd is, met zijn geloof in een kerk van alle tijden en alle plaatsen. Ik heb het als herder en leraar hier in deze ruimte vaker gezegd: Wij zijn niet allereerst katholieken of protestanten, maar christenen; en christenen zijn gewoon mensen, mensen die geloven in God, de schepper van alle mensen, die zich tot mensen heeft gewend. 'Heidenen' geloven dit laatste niet.²⁹ Joden, moslims en christenen verschillen van mening over hoe Hij dit laatste heeft gedaan.³⁰

²⁹ Anders dan atheïsten, geloven de meeste 'heidenen' vroeger en nu wel in een hogere macht of machten die ook achter het geheim van leven staat(n).

³⁰ Zie verder Jan van Eycken, *Een delicate driehoeksverhouding. Hoe kijken joden, christenen en moslims naar elkaar?* (2017). Een mooi initiatief is te vinden in Miroslav Volf, Ghazi bin Muhammad, Melissa Yarrington, *A common word. Muslims and Christians on Loving God and Neighbor* (2010).